

ԱՆԱՀԻՏ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

ՀՊՏՀ փիլիսոփայության և հայոց պատմության
ամբիոնի ասիստենտ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ՎԵՐԱԾՆՈՒՆԴ ԻԲՐԵՎ ԱՐԵՎԵԼԱԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՎԵՐԱԾՆՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽՈՐԴՈՂ ՇՐՋԱՆ

Ազգային Վերածնունդը, որը գիտական գրականության մեջ գործածվում է չեխական, սլովակյան, բուլղարական, սերբական մշակույթների վերաբերյալ, համարվում է արևմտյան Վերածննդի շարունակությունը Արևելյան Եվրոպայում:

Հայոց պատմության մեջ Ազգային Վերածնունդը սկսվում է XVIII դարում, և գիտական գրականության մեջ այն անվանվում է «Մխիթարյան Վերածնունդ»: Այդ ժամանակաշրջանում սկիզբ է առնում հայ ազգի հոգևոր վերածնունդը, և Մխիթարյանների շնորհիվ Եվրոպական քաղաքակրթության և հայկական իրականության միջև փակ դռները բացվում են: Մխիթարյան միաբանները հայ մշակույթի զանծերը համակարգում և ներկայացնում են Արևմուտքին:

Հայոց Ազգային Վերածնունդը առաջինն է համաշխարհային պատմական գործընթացում և արևելաեվրոպական վերածնական շարժմանը նախորդել է մեկ դար: Մխիթար Սեբաստացին և Մխիթարյանները սկսեցին ուսումնական, գիտական, բարոյական, լեզվական, գաղափարական հզոր պատմական շարժում՝ վերականգնելով ընդհատված ավանդույթները և դարերի կապը, որը դարձավ յուրահատուկ համալսարան մի ամբողջ ազգի կրթության համար: Մխիթարյանները փորձեցին հայ ոգին ներսից հեղաշրջել՝ առաջին հերթին վերականգնելով հայոց ինքնության էութենական ուժերը և հայ ժողովրդին հպարտ դարձնելով իր անցյալով: Մշակութային վերակենդանացումը իրագործվում էր հեռահար նպատակով՝ քաղաքական անկախություն ձեռք բերելու համար: Սա Ազգային Վերածննդի գերխնդիրն էր:

Մխիթարյան պատմության փիլիսոփայությունը ազգը պատմության մեջ տեսնում է իբրև սուբյեկտ, որը ակտիվ է, գործուն և կառուցողական, իր լավագույն ապագայի հարցում խիստ շահագրգիռ: Պատմության այս ըմբռնումը նոր հնարավորություն կտա, ինչպես մի քանի անգամ մեր բազմադարյան պատմության ընթացքում, վերականգնվելու (ռեաբիլիտացվելու) անընդհատ պարտություններից և հպարտ նայելու պատմական ապագային:

Հիմնաբառեր. Հայկական Ազգային Վերածնունդ, Հայկական Չարթունք, պատմական օրինաչափություն, մշակութային վերակենդանացում, քաղաքակրթությունների բախում, Մխիթարյան մշակութային ազգային քաղաքականություն, արևելաեվրոպական վերածնական շարժում, Մխիթարյան պատմագիտություն

JEL: Z10

Պատմական օրինաչափությունների անխուսափելիությունը, պատմության մարտահրավերները

Ակնհայտ է, որ պատմական ընթացքը պայմանավորված է բազմաթիվ նախադրյալներով՝ հասարակական, քաղաքական, մշակութային, աշխարհագրական: Առանձին ժողովուրդներ համաշխարհային պատմության՝ իբրև ամբողջի մասերը չեն, այլ ինքնուրույն միավորներ, որոնք ենթարկվում են պատմական զարգացման նույն օրենքներին: Որքան էլ ընդունելի չլինի մի շարք փիլիսոփաների առաջադրած՝ պատմության համաշխարհային պլանի գաղափարը՝ իբրև ի վերուստ տրվածություն, այնուամենայնիվ, անհրաժեշտ է հստակ գիտակցել, որ պատմությունն ունի իր օրինաչափությունները, և յուրաքանչյուր ժողովրդի կյանքում գործում են հասարակական և մշակութային նույն օրենքները: Բայց, քանի որ պատմությունը նաև բազմաթիվ բարդ քաղաքականների միավորում է, ուստի պատմական նույն օրինաչափությունները չեն կարող ապահովել տարբեր ժողովուրդների պատմական ճակատագրերի նույնությունը, և սա պատմության գլխավոր օրենքներից է:

Աշխարհագրական միջավայրը, ցեղի էթնոգենետիկ հատկանիշները, ժողովրդի պատմական ճակատագիրը, քաղաքական իրավիճակը, պատմության թատերաբեմ դուրս գալու ժամանակաշրջանը, հասարակական կեցությունը այն հիմնական կառուցվածքային բաղադրիչներն են, որոնց արդյունավետ միավորումը ապահովում է պատմական առաջընթացը: Նույնական նախապայմանները և դրանց նույնաձև միավորումները կարող են առաջ բերել ժողովուրդների՝ հիմնականում նման (բայց ոչ նույնական) պատմական գործընթացներ կամ գրանցել համանման պատմական միտումներ: Սակայն պատմական բաղադրիչների համակցությունները չափազանց բարդ են, իսկ կառուցվածքային բաղադրիչներն ունեն կարևոր կամ պակաս արժեքավոր կշիռ, ուստի անհրաժեշտ են պատմական գործընթացի անընդհատ և լուրջ կառուցվածքային վերլուծություններ, որպեսզի ազգը, պատմական հանրույթը խուսափեն պատմական ճգնաժամից:

Անդրադառնալով Ազգային Վերածնությանը հայոց պատմության մեջ՝ արձանագրենք, որ այն սկսվում է XVIII դարում և գիտական գրականության մեջ անվանվում է նաև «Մխիթարյան դար, Մխիթարյան Վերածնունդ»:

XVIII դարում սկսվում է հայ ազգի հոգևոր Վերածնունդը: Այս ժամանակաշրջանում կրոնական և քաղաքական բազմաթիվ խնդիրներ ծառայեցին հայ ժողովրդի առջև, տեղի ունեցան քաղաքական այնպիսի իրադարձություններ, որոնք հեղաշրջում առաջացրին հայոց մտավորական զարգացման մեջ, և վերջապես եվրոպական քաղաքակրթության և հայկական իրականության միջև փակ դռները բացվեցին:

Վերածննդի շարժման նախասկիզբը կարելի է դիտարկել Ղարաբաղում, երբ Իսրայել Օրին, որպես Ղարաբաղի մելիքների պատգամավոր, մեկնում է Եվրոպա, ապա Ռուսաստան՝ ազգային անկախության համար քաղաքական

լուծումներ առաջարկելու և ներկայացնելու քաղաքական ապստամբություն իրականացնելու հայոց պատրաստականությունը¹:

Մխիթար Սեբաստացին նույն ժամանակաշրջանում մեկնում է Եվրոպա (XVIII դարի առաջին տասնամյակ)՝ իրականացնելու մշակութային քաղաքականություն և կազմակերպելու Եվրոպայի հետ հայության քաղաքակրթական-մշակութային հանդիպումը՝ փորձելով ստեղծել հոգևոր-մշակութային մի այնպիսի օջախ, որը ազգային կրթական-լուսավորական խնդիրները կկարողանար լուծել Եվրոպական դպրանոցների մակարդակին համապատասխան, բացահայտելու հայոց պատմության հայտնի և անհայտ խնդիրները, վերականգնելու պատմական արդարությունը, հայության միավորումը՝ քաղաքական ինքնագիտակցության հասնելու ճանապարհով:

Մենք առաջարկում ենք XVI, XVII դարերի նոր ծավալվող մշակութային առաջատվությունը, որը լայն տարածում չստացավ, բայց, միևնույն է, պատմական զարթոնք էր, մշակութային շարժում, անվանել «Ջարթոնք» կամ «Նախավերածնություն», իսկ XVIII և XIX դարերի հզոր հեղափոխությունը (մտավոր, իմացական, գաղափարական-հայրենասիրական) «Մխիթարյան Ազգային Վերածնունդ» կոչել²:

Կարելի է հիմնավորել, որ Հայկական Ազգային Վերածնունդը արևելա-եվրոպական վերածնական շարժանը նախորդում է գրեթե մեկ դար՝ սկսվելով XVI և XVII դդ., հզոր շարժում դառնալով XVIII դ., մինչդեռ արևելաեվրոպական վերածնական շարժումը խնորվում է XVIII դ. վերջին տասնամյակներում, իսկ որոշ երկրներում՝ հիմնականում XIX դ.:

Հայոց Ազգային Վերածնունդը այս համեմատության մեջ ունի մի շարք տարբերություններ և առանձնահատկություններ:

Այն առաջինն է համաշխարհային պատմական գործընթացում և սկսում է խնորվել, ընծյուղվել դեռևս XVII դարում՝ Մովսես Եղիվարդեցի, Փիլիպոս Աղբակեցի, Հակոբ Ջուղայեցի կաթողիկոսների ջանքերով, նաև Բարսեղ Բաղիշեցի, Խաչատուր Ջուղայեցի, Վանանդեցի եղբայրների գործունեությամբ («Նախավերածնական» կամ «Ջարթոնքի» շրջան՝ ի տարբերության բուն Վերածնունդի): Լ. Չորմիսյանը «Վերածնունդ» և «Ջարթոնք» հասկացություններն օգտագործում է զուգահեռ՝ համարելով, որ դրանք ազգի վերակենդանանալու ճիգեր են: Մի տեղում գրում է, որ Ջարթոնքի մեջ մեծ դեր ունեն Մխիթարյանները, մեկ այլ տեղում, որ այդ ազդեցությունը հայերին փոխանցվել է մեծ Եվրոպայից՝ պատերազմների հետևանքով³: Սակայն սկսած XVIII դարի առաջին տասնամյակից, երբ հիմնադրվում է Մխիթարյան միաբանությունը, Ազգային Վերածնունդը Սեբաստացու և միաբանների ջանքերով մտնում է լայնահուն մի շրջան՝ արագորեն վերաճելով համաժողովրդական վերածնական շարժան: Իհարկե, պատմական գործընթացը երբեք չի փոխանցվում մեկ ժողովրդից մյուսին, ինչպես մշակութայինը, սակայն պատմական իրադարձությունները կարող են ազդակի դեր կատարել նույնատիպ

¹ «Հայ ժողովուրդի ազատության դատին համբաւաւոր Իսրայել Օրի՝ կը փորձէր այդ դատը գործնական հողի վրայ դնել», տես **Յ.Ճ. Սիրունի** «Մխիթարեանք ինչ տուին մեզի», Յառաջ, Փարիզ, 1936 թ., օրաթերթ, N 3279, 26 նոյեմբեր:

² Շահ Աբբասի կողմից հայերի բռնի տեղահանումը հանգեցրեց որոշ դրական արդյունքների, թեև սկզբում այն պարզապես աղետաբեր էր: Նոր Ջուղան դարձավ առևտրական ուղիների կենտրոն, և ժՁ դարի հոգևոր-մտավորական զարթոնքը սկսվեց, որը ժԸ դարում վերաճեց Ազգային Վերածնունդի:

³ Տես **Լ. Չորմիսեան**, Համապատկեր արեւմտահայոց մէկ դարու պատմութեան, Ա հատոր, 1850-1878, Պէյրուք, Դոնիկեան և եղբայրներ հրատ. 1972 մաս 4, էջ 565:

պատմական ճակատագիր ունեցող և պատմական իրադրության մեջ գտնվող ժողովուրդների համար: Մխիթարյան Վերածնությունը իր կազմակերպվածությամբ, խնդիրների լուծման տրամաբանական հերթափոխով և կարգով, բովանդակությամբ, տեսական և գործնական հիմնարար ձևաչափերով դասական օրինակ է:

Պատմափիլիսոփայական գրականության մեջ XIX դարում պատմական գործընթացի մեջ մեծ կարևորություն տրվեց հանձարեղ անհատին, թեև վաղ շրջանի պատմագրությունը այդ ուղղությամբ էլ շարժվում էր. հերոսները, մեծ անհատները ազդում են պատմական իրադարձությունների վրա, նրանք կամ առաջ են մղում իրենց ժողովրդի ազգային պատմությունը, կամ սեփական ապիկարությամբ տանում նրան կործանման: Սակայն XIX դարում մեծ անհատներին նորից վերադարձվեց պատմական գործընթացները ղեկավարելու դերը: Այս տեսությանը ամենակատաղի բանաձևերով դեմ դուրս եկան տնտեսական մատերիալիզմի ներկայացուցիչները՝ հակադրվելով պատմության տարերայնության, պատմական գործընթացի կոլեկտիվ բնույթի տեսությամբ, որը մեծ խանդավառությամբ որդեգրեց խորհրդային պատմափիլիսոփայությունը:

Անհատի պատմական դերի վառ օրինակ է Մխիթար Սեբաստացին: Մխիթարը հանձարի ուժով սկսեց ուսումնական, գիտական, բարոյական, լեզվական, գաղափարական հզոր պատմական շարժում՝ վերականգնելով վաղուց ընդհատված ավանդույթները և դարերի կապը, որը դարձավ յուրահատուկ համալսարան մի ամբողջ ազգի կրթության համար: Լեռնի բնորոշմամբ՝ այդպիսի բեղմնավոր գործունեություն չէր տեսել մեր պատմությունը, և երկար ժամանակ վեներտիկցիները «անյաղթելի և աննկուն տիտանների նման էին երևում ազգի աչքին»⁴:

«Եւ ահա երեք անգամ միայն, հազարաւոր տարիների ընթացքում ուժգնութեամբ յայտնվեցաւ հայկական հանձարը՝ Ե, ԺԲ և ԺԹ դարերում (բուն Հայաստանում, Կիլիկիայում և Վենետիկի Մխիթարեան վանքում): ԺԹ դարը հանձարեղ մեծ Մխիթարի եռանդով և Մխիթարեանների գործունեութեամբ Հայութեան վերածննդի դար դարծաւ, գրականական-պատմական երկերի հրատարակութեամբ ազգային ինքնաձանաչութիւն զարթելով զանազան քաղաքներում՝ նոր հաստատված հայկական մտաւոր կենտրոններում»⁵:

Պատմական չափազանց կարճ ժամանակահատվածում Սեբաստացու ստեղծած, ուղեհարդարված կառույցը կարողացավ իրականացնել շրջադարձային նշանակություն ունեցող առաքելությունը:

«Հայկական զարթօնք», «Իմացական վերածնունդ» հասկացությունները Մխիթարի անվան հետ են կապում Լեոն, Ա. Չոպանյանը, Հ. Օշականը, հայագետներ Հ. Գեղցերը, Պ. Ֆեթթերը, Հ. Հյուբշմանը, Յ. Սիրունին, Ստ. Նազարյանը: «Մխիթարի տունը միշտ կպահէ իր առաջնութեան արժանիքը: Ան է, որ առաջին ջահը բարձրացուցած է ժԸ դարու սկիզբէն իսկ ... երբ համատա-

⁴ Տե՛ս Լեօ Հայկական տպագրութիւն հ. Բ, մաս Ա, էջ 47, Տիղիս, 1901:

⁵ Խորեն Ծայրագոյն Վարդապետ Ստեփանէ, Ա. Պետերբուրգ, 1889 թ., Առաջաբան, ԶԸ: Վարդապետ Ստեփանէն հրատարակում է Մովսէս Խորենացու «Հայոց Պատմությունը»՝ ներկայացնելով նաև Խորենացու շուրջ ծավալվող ողջ պայքարը: Նա Պետերբուրգի և Մոսկվայի հայերի հոգևոր հովիվն էր, ծայրագոյն վարդապետ: Ստեփանէն Խորենացու Պատմությունը տպագրելու համար ռուսական կառավարության հրամանով ազատվում է պաշտոնից, սակայն ի վերջո հաջողացնում է տպագրությունը:

րած մեռելություն կը տիրեր Մոսկվա, Պոլիս, Թիֆլիս, Իզմիր ... այս ջախի սրկած պայծառութենէն ազդուած են իրենց առաջին սթափմանը մէջ»⁶:

Ազգային Վերածննդի առանձնահատկությունը և արևելատարածական Վերածնությունից տարբերությունը պատմական բարեշրջության (էվոլյուցիա) մեթոդն է, որը կիրառում են Մխիթարյանները (նրանք չեն շեղվում Սեբաստացու ծրագրային քաղաքականությունից), այն է՝ պատմական-մշակութային ժառանգորդման սկզբունքին բարեշրջության մեթոդի համադրում: Այս մեթոդը չէր գործադրվում արևմտատարածական Վերածննդի ժամանակ: Նոր խնդիրների լուծումները հիմնված էին և աճում էին անցյալի պատմական-հասարակական-գաղափարական հիմքի (արմատների) վրա, իսկ հինը (պատմականը) վերականգնվում էր նորի մեջ առանց ձևափոխումների, իր հնագույն, բայց կենդանի ճշմարտություններով՝ իբրև մնայուն արժեք: Այդ քաղաքականությամբ է կառուցված Սեբաստացու լեզվաշինարարությունը, այդ մեթոդով են վերականգնում Մխիթարյանները պատմական անցյալը (հիշենք Խորենացու շուրջ Մխիթարյանների պայքարը համաշխարհային գիտական հանրության հետ)⁷: Վերոհիշյալ մեթոդով են գրված Չամչյանի «Հայոց պատմությունը», Ալիշանի դարակազմիկ գործերը և այլն:

Մխիթար Սեբաստացին իր դարից շատ առաջ էր անցել՝ որոնելով Արևմուտքի հետ կրոնական հաշտեցման առավել արդյունավետ ճանապարհը. գտնել, պահպանել կրոնի դավանաբանական կողմը՝ արևմտյան, ծիսական-արարողականը՝ ազգային-պատմական, իսկ կրոնի կեցությունը՝ հայկական: Աստվածաբանական-մեկնաբանական աշխատություններում Մխիթարը ընդգծված հայեցի կողմնորոշում ունի. «Չկայ աստուածաբանական խնդիր մը, զոր շօշափած և լուսաբանած չըլլայ, մանաւանդ այնպիսիներ, որոնք ուղղակի կապ ունին ազգային խնդրոց հետ»⁸: Նա ուղիներ էր որոնում ընդհանուր քրիստոնեական դավանաբանություն ձևավորելու համար, որտեղ յուրաքանչյուր ազգ, իր դավանաբանական և մշակութային ճշգրտումը մտցնելով, կարող էր հասնել միասնական քրիստոնեության նախասկզբնական վիճակին: Այդ խնդրի լուծումները (որը գիտական գրականության մեջ կոչվում է «էկումենիկ շարժում») ժամանակակից կրոնական քաղաքականության հիմնական մտահոգությունն են, և պատմական առաջընթացը կկարողանա ի վերջո այն հանգուցալուծել:

Այս գաղափարները հայոց պատմության մեջ արծարծված էին արդեն XII դարում. Ն. Շնորհալիւն և Ն. Լամբրոնացին եկեղեցիների միության մասին իրենց տեսակետներով շատ առաջ էին անցել իրենց ժամանակից:

Այսպիսով, Մխիթար Սեբաստացին Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության ուժերով ղեկավարեց և իրականացրեց Ազգային Վերածնունդը և դարձավ «առ հասարակ վերանորոգիչ բովանդակ ազգիս հայոց... ուզեց, որ ազգերնիս օտար ազգերէն չսպասէ իր լուսաւորութիւնը, հանձարներն ու շնորհքները»⁹: Այս մոտեցումը Ազգային Վերածննդի ուսումնական-կրթական ոլորտի Մխիթարյան նոր մեթոդաբանությունն է և նորարարություն է եվրո-

⁶ Ա. Զօպանյան, Անահիտ, 1901, թիվ 8, 179 էջ:

⁷ Տե՛ս պատմական մեթոդների մասին՝ Историческая акцентология и сравнительно-исторический метод, М., Наука, 1989:

⁸ Վարք Մխիթարայ Աբբայի Սեբաստացույ, գրեց Յովհաննէս Վ. Թորոսեան, Յուխտն Մխիթարայ, Վենետիկ, 1932, էջ 355:

⁹ Գաբրիէլ Վ. Այվազովսկի, Ուրուագիծ, ոգույ եւ ընթացից Մխիթարեան միաբանութեան Վենետիկոյ, Փարիզ, 1857 թ., էջ 18, 21:

պական առունով ևս (այս մեթոդաբանությունն անգամ այսօր է դժվար կիրառելի, հիշենք ներկայիս ուսումնական չարչրկված խնդիրները՝ թելադրված Արևմուտքի կողմից):

Մխիթարյան Վերածննդի հիմնական խնդիրը հայ հոգին ներսից հեղաշրջելն է, ստրկության լուծը թոթափելը՝ առաջին հերթին ազգային-հոգևորը կապանքներից ազատագրելով և վերականգնելով հայոց ինքնության էութենական ուժերը, «զայն արթնցնել, հայ ժողովուրդի անցեալը պեղել նախ և հայ ժողովուրդը հպարտ ընել իր անցեալով: Անոր մատչելի ընել իր պապերուն բարբառը, եւ արեւմուտքի լոյսը տարածել անոր հոգիին մէջ»¹⁰:

XIV-XVI դարերի արևմտյան Վերածնունդը հաստատում է նոր մարդու ծնունդը և ուրվագծում նոր՝ հումանիստական մշակույթը, հավատում մարդու անսահման հնարավորություններին, և ինչպես Լեոն Բատիստա Ալբերտին է նշում՝ մարդը կարող է ստեղծել ամեն ինչ, միայն թե ցանկանա: Ռենեսանսյան հումանիզմը նախագծում է մարդու նոր իդեալը՝ ինքնագիտակից անհատը, որը հաստատում է իր հոգևոր ինքնավարությունը և աշխարհընկալման իր անկախությունը:

Մխիթարյանները այս նույնը իրականացնում են ազգի կտրվածքով՝ փորձելով կերտել ազգը՝ իբրև բարձրագույն արժեք, հավաքական կերպար, որի հզորությունը անսահման է, հնարավորությունները՝ անսպառ: Մշակութային վերակենդանացումը իրագործվում է քաղաքական անկախություն ձեռք բերելու համար: Սա էր Ազգային Վերածննդի գերխնդիրը:

Հայոց Ազգային Վերածննդի հետ կապված, կարծում ենք, կարելի է լուծված համարել արևելաեվրոպական Ազգային վերածնական շարժմանը նախորդելու խնդիրը: Սակայն որքանով է այն ազդել արևելաեվրոպական վերածնական շարժման վրա, և ինչպիսի՞ն է այդ ազդեցությունը, դեռևս հետազոտման կարիք ունի: Մի բան պարզ է, որ Իտալիայում գործող Մխիթարյան միաբանությունը ազդվել էր արևմտյան, իտալական վերածնական ոգուց և իրականացրեց հզոր Ազգային Վերածնունդը:

Այլ ժողովուրդների վրա հայոց մշակութային ազդեցության մասին Մագդա Նեյմանը իր «Հայերը, համառոտ ակնարկ» աշխատության մեջ գրում է, որ հայերի քաղաքական անցյալը և նշանակությունը համամարդկային պատմության մեջ մինչև այսօր, կարելի է ասել, բոլորովին հետազոտված և բացահայտված չէ: Ճիշտ է, այնպիսի հանրահայտ Մխիթարյան պատմաբաններ, ինչպիսիք են Չամչյանը, Ինճիճյանը, Ալիշանը, Փարագաշյանը և այլք, հայտնի դարձան իրենց մեծածավալ աշխատություններով, որոնք բազմակողմանի ուսումնասիրությունների համար առատ նյութ են պարունակում հատկապես այն դերի մասին, որ խաղացել են հայերը մյուս ժողովուրդների պատմության մեջ: Իսկ այն նշանակությունը, որն ունեցել է հայ մշակույթը համամարդկային պատմության մեջ, ուսումնասիրողները ուշադրության չեն արժանացրել¹¹:

Մեր խորին համոզմամբ՝ հայոց Ազգային Վերածնունդը ուսումնասիրելու կարիք ունի, և այն կարելի է դիտարկել իբրև արևելաեվրոպական Ազգային վերածնական շարժմանը նախորդող շրջան:

¹⁰ Մխիթարեանք ի՞նչ տուին մեզի, **Յ.Ճ. Սիրունի**, Յառաջ, Փարիզ, 1936 թ., օրաթերթ, N3279, 26 նոյեմբերի:

¹¹ Стн **Магда Нейманъ**, Армяне. Краткій очеркъ ихъ исторіи и современнаго положенія. С.Петербургъ, Типографія Ю.И. Эрлих, 1899, էջ 64-65:

Մխիթարյանների պատմության իմաստավորումը և ժամանակակից իրականության մարտահրավերները

Այսօր, առավել քան երբևէ, անհրաժեշտ է վերաիմաստավորել մեր պատմության զարթոնքի շրջանները, որովհետև Արևմուտքում սկսվել է դեկադենտական միտում՝ պատմական պատասխանատվությունը վստահել անդեմ մեխանիզմների՝ տեխնիկական, տնտեսական առաջընթացին՝ մարդուն դիտելով թույլ օղակ, առավել ևս լուրջ չընդունելով ազգի գործոնը: Սակայն հոգևոր գործոնը պիտի դառնա պատմական նորարարության հիմնական աղբյուրը:

Մխիթարյանները, լինելով արևմտյան քաղաքակրթության կրողը, հասկացել են, որ հնարավոր չէ արևմտյան չափորոշիչները մեխանիկորեն կիրառել ոչ Արևմուտքի նկատմամբ, փոխանցել արևելյան (այս դեպքում՝ հայկական) մշակութային դաշտ և բազմիցս այն շեշտադրում են: Արևմուտքի տեխնոգեն զարգացման հարացույցը (պարադիգման) տանում է բնապահպանական (որի մեջ մտնում է նաև ազգային-մշակութայինը) փակուղու, ուստի Մխիթարյանները առաջարկում են հոգևոր ռեֆորմացիա, որը վերաբերում է նպատակներին, արժեքներին, մարդու գործունեության իմաստայնությանը:

Արևմուտքը ապրում է միայն իր համար ընդունելի իր պատմությամբ և ոչ Արևմուտքին էլ է պարտադրում ապրել իր պատմությամբ: Մխիթարյանները հասկացան, որ պատմական գործընթացի որակը ուղիղ համեմատական է այդ գործընթացում ընդգրկված սուբյեկտների գործունեությանը, հետևաբար հույժ կարևոր է սեփական պատմության իմաստի որոնումը և օրինաչափությունների բացահայտումը:

Մովսես Խորենացին հայկական պատմական գործընթացի տեղադրումը համամարդկային պատմության մեջ արդեն իրականացրել էր՝ ապահովելով միասնական պատմության ստեղծումը: Մխիթարյանները ընդունեցին այդ ուղերձը և բազմաթիվ փաստարկներով ապացուցեցին, որ մարդկությունը գնում է դեպի համամոլորակային միասնական քաղաքակրթություն: Սակայն նույն այս Արևմուտքը, որը, դեռևս Լուսավորական դարաշրջանից սկսած, հանդես եկավ որպես համամարդկային քաղաքակրթության ճանապարհի պիոներ (և Եվրոպան դարձավ այդ քաղաքակրթության կերտողը), բոլոր ժողովուրդների համար դեմոկրատիայի չափորոշիչ, այսօր հանդես է գալիս կասկածելի անջատողական նախաձեռնությամբ: Շրջանառության մեջ են մտել Արևմուտքից եկող վարկածներ «քաղաքակրթությունների բախման», «մարդկության ոսկե միլիարդի», «Արևելք-Արևմուտք հակամարտության» շուրջ: Հանկարծ պարզ է դարձել, որ մեր մոլորակի բարիքները բոլորին չեն բավականացնելու, և միայն «ոսկե փոքրամասնության» ընտրյալները կմտնեն նոր դարաշրջան: Եթե այդպես է՝ սկսվել է կատաղի պայքար ռեսուրսների համար: Արևմուտքը առաջին անգամ հրաժարվում է պատմության հետ համագործակցելուց և նրան վերաբերվում է խիստ կասկածով: Այս տրամադրությունները վկայում են ժամանակակից եվրոպական քաղաքակրթության ձգնաժամի մասին: Ավելին. ժամանակակից արևմտյան լիբերալիզմի պարադոքսն այն է, որ Արևմուտքի և ոչ Արևմուտքի միջև փոխհարաբերության ավտորիտար սկզբունքը ոչ թե մեղմանում է, այլ ավելի ու ավելի է կոշտանում: Ոչ արևմտյան աշխարհը, ի պատասխան դրան, այլևս չի ցանկանում հաշտվել ուրիշի կամքի օբյեկտը լինելու կարգավիճակի հետ:

XIX դարի Եվրոպայում նկատվում է «երաշխավորված պատմության փնտրտուք», որը ենթարկվում է անխախտելի օրինաչափությունների և թափանցիկ է գիտական բանականության համար: Սա վկայում է դեռևս երիտասարդ եվրոպական գիտության ինքնավստահության մասին, որը վճռականորեն որոշում է կարգավորել պատմական գործընթացը: Ժամանակակից հետդասական գիտությունը կտրականապես հրաժարվել է նման նկրտումներից: Աշխարհի նոր գիտական պատկերի մեջ չկան զարգացման երաշխավորված ուղեծրեր, որոնք ունեն անխախտելի օրինաչափություններ:

Մխիթարյանների պատմության ըմբռնումը, առաջին հերթին պատմության ողջ ընթացքով պայմանավորված, խարսխվում է իր ներքին պատմական տրամաբանությունն ունեցող մշակույթի միասնական պահպանության և պատմական ժառանգորդման վրա: Հայոց պատմությունը իր տրամաբանական-հոգեբանական-արժեքային կողմնորոշումներով արմատապես տարբերվում է այլ ժողովուրդների պատմություններից, քանի որ այն կարող է գոյություն ունենալ՝ միայն պահպանելով հայ մշակույթը որպես հայ գենոֆոնդի գոյատևման միակ միջոց (անգամ պետականության բացակայության դեպքում): Հայոց պատմության այս ուղերձը Մխիթար Սեբաստացին ընդունեց իբրև պատմության ռազմավարություն, հայկականության ծրագիր և պատմության քաղաքականություն:

Օգտագործված գրականություն

1. Յ.Ճ. Սիրունի «Մխիթարեանք ինչ տուին մեզի» Յառաջ, Փարիզ, 1936, օրաթերթ, N 3279, 26 նոյեմբեր:
2. Լ. Չորմիսեան, Համապատկեր արեւմտահայոց մէկ դարու պատմութեան, Ա հատոր, 1850-1878, Պէյրուս, Դոնիկեան և եղբայրներ հրատ. 1972, մաս 4:
3. Լեօ, Հայկական տպագրութիւն Հտ Բ, մաս Ա, էջ 47, Տփղիս, 1901:
4. Խորեն Ծայրագոյն Վարդապետ Ստեփանն, Ս. Պետերբուրգ. 1889, Առաջաբան, ԶԸ:
5. Ա. Չօպանյան, Անահիտ, 1901, թիվ 8:
6. Վարք Մխիթարայ Աբբայի Սեբաստացոյ, գրեց Յովհաննէս Վ. Թորոսեան, Յուլիտէն Մխիթարայ, Վենետիկ, 1932:
7. Գաբրիել Վ. Այվազովսկի, Ուրուագիծ, ոգւոյ և ընթացից Մխիթարեան միաբանութեան Վենետկոյ, Փարիզ, 1857:
8. Нейманъ М., Армяне. Краткій очеркъ ихъ исторіи и современнаго положенія. С.Петербургъ, Типографія Ю.И.Эрлих, 1899.
9. Историческая акцентология и сравнительно-исторический метод, М., Наука, 1989.

АНАИТ КАЗАРЯН

Ассистент кафедры философии и истории АГЭУ

Армянское национальное возрождение как предшествующий период Восточно-европейского Возрождения. – Национальное возрождение, которое используется в научной литературе по отношению к чешской, словацкой, болгарской и сербской культурам, считается продолжением западного Ренессанса в Восточной Европе.

Национальное возрождение в истории Армении начинается в восемнадцатом веке, и в научной литературе оно называется «Мхитарянское возрождение». В восемнадцатом веке начинается духовное возрождение армянской нации, когда благодаря мхитарянкам открылись закрытые двери между европейской цивилизацией и армянской реальностью. Братство Мхитаристов систематизировало сокровища армянской культуры и представило их Западу. Армянское Национальное возрождение является первым в мировом историческом процессе и предшествует восточно-европейскому возрождению на одно столетие. Мхитар Себастаци и мхитаристы начали мощное образовательное, научное, моральное, лингвистическое и идеологическое историческое движение, восстанавливая прерванные традиции и многовековые связи, что стало уникальным университетом для образования всей нации. Мхитаристы попытались изнутри революционировать армянский дух, прежде всего восстановив интеллектуальные силы армянской идентичности и заставив армянский народ гордиться своей историей. Культурное возрождение было осуществлено с долгосрочной целью приобретения политической независимости. Это было сверхзадачей национального возрождения.

Мхитарянская философия истории рассматривает нацию как субъект истории, активный, конструктивный и очень заинтересованный в своем лучшем будущем. Такое понимание истории даст новую возможность, как это было несколько раз в нашей многовековой истории, реабилитироваться после множества поражений и гордо смотреть в историческое будущее.

Ключевые слова: армянское национальное возрождение, армянское пробуждение, историческая закономерность, культурное возрождение, столкновение цивилизаций, мхитарянская национальная культурная политика, восточно-европейское возрожденческое движение, мхитарянская философия истории.

JEL: Z10

ANAHIT GHAZARYAN

*Assistant at the Chair of Philosophy and
Armenian History at ASUE*

***Armenian National Renaissance as a Preceding Period of
Eastern European Renaissance.***

– The National revival, which is used in scientific literature in relation to the Czech, Slovak, Bulgarian and Serbian cultures, is considered a continuation of the Western Renaissance in Eastern Europe.

The National revival in Armenian history begins in the eighteenth century, and in the scientific literature is called "Mekhitarist revival". In the eighteenth century, the spiritual revival of the Armenian nation began when the Mekhitarists opened the closed doors between the European civilization and the Armenian reality. The Mekhitarists systematized the treasures of Armenian culture and presented them to the West. The Armenian national revival is the first in the world historical process and precedes the Eastern European revival by one century. Mekhitar of Sebaste and the Mekhitarists established a powerful educational, scientific, moral, linguistic and ideological historical movement, restoring broken traditions and centuries-old ties, which became a unique university for the education of the whole nation. The Mekhitarists tried to reverse the Armenian spirit, first of all, by restoring the intellectual forces of the Armenian identity and making the Armenian people proud of their past. Cultural renaissance was accomplished with the long-term goal of political independence. It was the foremost task of national revival.

The Mekhitarists' philosophy of history considers the nation as a subject of history, active, constructive and very interested in its best future. Such an understanding of history will give a new opportunity to rehabilitate after constant defeats, as it has been several times in our centuries-old history, and to look proudly to the historical future.

Key words: *Armenian national revival, Armenian awakening, historical regularity, cultural revival, clash of civilizations, Mekhitarists' national cultural policy, Eastern European movement, Mekhitarists' philosophy of the history.*

JEL: Z10